

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2026.21.359724>

УДК 630*26+712.4(091)

THE ROLE OF GARDENING ENTHUSIAST-PRACTITIONERS IN THE CREATION OF DENDROAGROCENOSSES IN ODESA (FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY)

Viacheslav Kuznietsov

PhD in History, Associate Professor
Department of Botany, Plant
Physiology, and Landscape Gardening
Odesa I. I. Mechnikov National
University
2 Zmiiienka Vsevoloda St,
Odesa, 65082, Ukraine
ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0002-3603-1584>E-mail: va.cuznetsov@onu.edu.ua

Citation: Kuznietsov, V. (2026) The role of gardening enthusiast-practitioners in the creation of dendroagrocenoses in Odesa (first half of the 19th century). *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 21, pp. 24–30.

Submitted: 02.03.2026.

Abstract

The article explores the historical experience of forming green construction and forest reclamation in the Odesa region during the first half of the 19th century. Primary attention is paid to the practical contribution of figures who were not academic theorists but played a decisive role in transforming the arid steppe into a cultural landscape: the first city gardener H. I. Herman, Odesa Governor O. I. Lyovshin, and the director of the “Exemplary Farm,” M. I. Isnar.

The author analyzes the organizational and technological aspects of creating artificial plantations under extreme natural and climatic conditions. In particular, the study highlights the history of the “City Plantation,” a large-scale project for afforesting the Peresyp sands using mass “under-the-plow” (pid pluh) planting methods, and the activities of the Exemplary Farm of the Agricultural Society of South Russia (ASSR).

It is proven that the combination of administrative resources and the agronomic enthusiasm of these figures laid the foundation of Odesa's modern green zone and led to the development of effective means for providing the city with its own nursery stock.

Keywords: Odesa, history of gardening, green construction, steppe afforestation.

РОЛЬ ПРАКТИКІВ-ЕНТУЗІАСТІВ САДІВНИЦТВА У СТВОРЕННІ ДЕНДРОАГРОЦЕНОЗІВ В ОДЕСІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Вячеслав Кузнєцов

Кандидат історичних наук, доцент
Кафедра ботаніки, фізіології рослин
та СПГ
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2,
м. Одеса, 65082, Україна
ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0002-3603-1584>E-mail : va.cuznetsov@onu.edu.ua**Анотація**

У статті досліджено історичний досвід формування зеленого будівництва та лісомеліорації в Одеському регіоні в першій половині ХІХ ст. Основну увагу приділено практичному внеску постатей, які не були вченими-теоретиками, проте відіграли вирішальну роль у перетворенні посушливого степу на культурний ландшафт: першого міського садівника Г. І. Германа, градоначальника О. І. Льовшина та директора «Зразкової ферми» М. І. Изнара.

Цитування: Кузнецов В. Роль практиків-ентузіастів садівництва у створенні дендроагроценозів в Одесі (перша половина XIX ст.). *Чорноморська минувшина* : зап. Від. історії козацтва на півдні України : зб. наук. пр. за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2026. Вип. 21. С. 24–30.

Отримано: 02.03.2026 р.
0,55 д.а.

Автором проаналізовано організаційні та технологічні аспекти створення штучних насаджень в екстремальних природно-кліматичних умовах. Зокрема, висвітлено історію створення «Міської плантації», масштабний проєкт із заліснення Пересипських пісків методами масової посадки «під плуг», а також діяльність Зразкової ферми Товариства сільського господарства Півдня Росії (ТСГПР).

Доведено, що саме завдяки поєднанню адміністративного ресурсу та агрономічного ентузіазму зазначених діячів було закладено фундамент сучасної зеленої зони Одеси, розроблено ефективні засоби забезпечення міста власним посадковим матеріалом.

Ключові слова: *Одеса, історія садівництва, зелене будівництво, заліснення степу.*

Одеський регіон від початку його активного освоєння завжди був складним із лісівничої та сільськогосподарської точок зору. З перших днів перебування на нових землях переселенці зіткнулися із суворими природними умовами. Я. Л. Десмет так характеризував кліматичні особливості регіону: «Степ, відкритий всім вітрам, що спалюється спекотним сонцем, позбавлений майже протягом всього літа благодатної дії роси і дощів і понад усе підданий норавливим мінливостям клімату...» [2, с. 275].

Цю невтішну картину підтверджують і сучасні карти природно-сільськогосподарського районування, побудовані на агробіоекологічній основі, що розкривають природний біокліматичний потенціал територій. Одеський природно-сільськогосподарський район (код 08) належить до степової посушливої зони з ризикованим землеробством [7].

Керівництву міста швидко стало очевидним, що без залучення фахівців, здатних організувати інтродукційну та акліматизаційну роботу, вирішити проблему озеленення буде неможливо. До розв'язання цього питання в різні часи долучалися видатні вчені: професори Я. Л. Десмет, О. Д. Нордман, Д. С. Обніський та багато інших науковців-садівників. Їхній доробок ретельно вивчений, проаналізований та узагальнений сучасними дослідниками, проте поза увагою часто залишаються ентузіасти садівничої справи, які зробили значний внесок до розв'язання цієї проблеми. Розглядаючи історію створення дендроагроценозів в Одесі в першій половині XIX ст., необхідно згадати постатей, які не були вченими-теоретиками, але своєю практичною діяльністю значно сприяли розвитку зеленого будівництва в місті: Г. І. Германа, О. І. Льовшина, М. І. Ізнара.

У 1803 р. градоначальником Одеси був призначений герцог де Рішельє. Він чітко розумів, що озеленення міста – це не лише питання естетики, а й нагальна потреба, зумовлена специфікою сухостепового ландшафту. Саме тому в 1812 р. герцог де Рішельє організував за межами тогочасного міста (на території сучасного стадіону «Спартак») спеціальну «Міську плантацію» для розмноження і вирощування плодкових та лісових дерев, куди запросив із Петербургу досвідченого садівника, австрійського підданого Г. І. Германа.

1. Перший Міський садівник Ганс Юган Герман (1784- 1864?).

Інформація про Г. І. Германа вкрай обмежена. Відомо, що він був сином лютеранського пастора, вивчав у Пруссії землеробство, лісорозведення, садівництво та ботаніку, а з 1803 р. служив у ботанічному саду Санкт-Петербурзької академії наук. Відомості про його наукову діяльність відсутні [8].

На утримання Міської плантації коштів не передбачалося, тому всі важкі земляні роботи виконували арештанти, яких у кількості 8–10 осіб під охороною щодня відряджали до Г. І. Германа. Крім того, для підготовки нових кадрів кошторисом передбачалося навчання двох учнів під керівництвом садівника; на їхнє утримання та оплату праці майстра з державної казни виділялося 3000 рублів на рік.

Завдяки цим заходам в Одесі розпочалася планомірна робота з озеленення міста. У 1824 р. було завершено оформлення Приморського бульвару, де висадили 454 дерева, а також озеленено Олександрівський проспект (нині *проспект Українських Героїв*) і плац-парадне місце (нині сквер Пале-Рояль). Велику увагу Г. І. Герман приділив Міському саду, завдяки його зусиллям уже у 1820 році сад став не просто парком, а центром світського життя.

Після від'їзду з Одеси дюка де Рішельє догляд за його садом також здійснював Г. І. Герман [1]. Він керував роботами і в усіх громадських садах міста. Одеса, крім державних і приватних садів, мала таку рідкісну на той час форму власності, як міські громадські сади. «У всякому разі, в Новоросійському краї це було єдине місто, яке мало подібні сади. Всього на той час їх було чотири:

1. Дослідний хутір Товариства сільського господарства півдня Росії (ТСГПР), переданий на особливих умовах почесному громадянину М. І. Ізнару, який, зі свого боку, зобов'язаний був безкоштовно відпускати саджанці дерев для суспільних потреб.

2. Сад при будинку сиріт Жіночого благодійного товариства, який був одним із найчарівніших куточків Одеси і під який місто передало Товариству 26 дес. землі.

3. Сад Інституту шляхетних дівчат, розташований на Молдаванці; він призначався насамперед для прогулянок вихованок, а тому мав форму внутрішнього парку.

4. Ліцейський хутір, що належав Одеському Рішельєвському лицю. Він займав близько 26 десятин землі й розташовувався на березі моря, за три версти від самої будівлі лицю» [15, с. 112].

Крім робіт з озеленення міста, Г. І. Герман керував розведенням садів і шовковичних плантацій у приміських німецьких колоніях. За поданням голови Піклувального комітету у справах іноземних поселенців південного краю Росії І. М. Інзова, Г. І. Герман у 1819 р. був нагороджений золотою медаллю на Анненській стрічці з написом «За старанність».

У 1825 р. Г. І. Герман отримав російське підданство. У 1848 р. його нагородили діамантовим перстнем і другою золотою медаллю на Володимирській стрічці «За корисні праці».

У 1862 році Ганс Герман продовжував працювати в місті як садівник. Але, незважаючи на 50-річну службу на благо міста, формально він не мав ані чину, ані, відповідно, пенсії. І лише завдяки Михайлу Воронцову Герману надали звання спадкового почесного громадянина та виділили землю для будівництва (1851). А в 1864 р. губернатор Павло Коцебу домогся призначення пенсії Гансу Герману, до того ж вона була не державною, а виділялася за спеціальною статтею міських витрат [8; 12].

Точна дата смерті Г. І. Германа невідома, проте, за непрямыми даними, це сталося невдовзі після 1864 року.

2. Градоначальник Одеси Олексій Іраклійович Льовшин (1798-1879).

Друга постать, яку необхідно згадати у зв'язку зі створенням штучних лісових насаджень, – градоначальник Одеси О. І. Льовшин. Він не був ученим-природознавцем, але його організаторська діяльність з озеленення пересипських пісків заслуговує на особливу увагу.

О. І. Льовшин обіймав посаду градоначальника Одеси з 1831 по 1837 р. Народився 10 травня 1798 р. в селі Пожиліно Тульської губернії – родовому маєтку представників старовинного дворянського роду. Більшу частину дитинства провів у Воронежі, де успішно закінчив гімназію. Освіту продовжив у Харківському університеті, де здобув ступінь магістра гуманітарних наук [5, стб. 210].

Навесні 1818 р. він вступив на службу до Колегії іноземних справ. Після представлення М. С. Воронцову прийняв пропозицію останнього обійняти посаду секретаря в його канцелярії генерал-губернатора Новоросійського краю і наприкінці травня 1823 р. вирушив до Одеси. На цій посаді Льовшин перебував до 1826 р., після чого відбув у тривале відрядження до Франції,

Австрії та Італії для ознайомлення з роботою карантинних служб. З 1828 р. Олексій Іраклійович виконував обов'язки секретаря ТСПР. У 1831 р. його призначили градоначальником Одеси – наймолодшим за всю історію міста [6].

Від початку розбудови Одесу переслідувало стихійне лихо: під час північних вітрів хмари піску та їдкої пилу з боку Пересипу буквально поглинали вулиці й будинки. Щоб усунути цю проблему, восени 1831 р. О. І. Льовшин вирішив закласти на Пересипу лісову плантацію. Він переслідував двояку мету: зміцнити корінням рослин пісок та оживити зеленню цей малопродатний для життя простір. Цю проблему намагалися розв'язати майже всі попередні керівники міста, проте на заваді ставав брак коштів: висока вартість посадкового матеріалу, оплата праці великої кількості робітників та витрати на залучення фахівців.

Ретельно вивчивши проблему, Льовшин знайшов спосіб реалізувати проєкт із мінімальними витратами. Сучасник подій М. М. Кір'яков зазначав: «П. Льовшин, як Градоначальник, мав у своєму розпорядженні арештантську робочу роту, яка складалася зі 180 осіб. Він відокремив від неї четверту частину виключно для цієї справи, і таким чином зекономив на робітниках. Нагляд за ними було доручено міському садівнику, який і без того перебував на посаді за кошти міста (...)» [4, с. 50]. Таким чином, на плечі Г. І. Германа лягла практична реалізація заліснення Пересипу.

Дізнавшись, що в маєтку барона Франка в Катеринославській губернії (нині Дніпропетровська область) успішно розводять на пісках червону лозу (*Salix rubra*), Льовшин закупив там кілька десятків тисяч живців. Вони добре прижилися, але постійна закупівля готового матеріалу була дорогою. Тоді градоначальник почав купувати хмиз кубічними сажнями, що давало десятки тисяч живців за значно меншу ціну. Завдяки таким заходам витрати на всю плантацію протягом шести років склали лише 5000 рублів, а в останні роки дерева перших насаджень уже самі давали матеріал для розмноження [4, с. 50].

О. І. Льовшин запровадив висаджування живців «під плуг»: у глибокій борозні працівники за допомогою залізного кола робили ямки та висаджували живці верби, лози, тамариксу й пірамідальної тополі. У такий спосіб протягом 1833–1837 рр. було висаджено близько 1 800 000 рослин [4, с. 56]. Площа заліснення склала понад 253 десятини. Серед основних порід були: тополі біла (*Populus alba*), віргінська (*P. virginiana*) та пірамідальна (*P. dilatata*), гребенщик (*Tamarix germanica*), дереза (*Lycium barbarum*), сумах (*Rhus typhina*), верба біла (*Salix alba*), лоза жовта (*S. caprea*) та червона (*S. rubra*).

У 1835 р. Товариство для заохочення лісового господарства нагородило Льовшина золотою медаллю, а у вересні 1837 р. він отримав особисту подяку від імператора. На жаль, у другій половині XIX ст. Пересип почали активно забудовувати фабриками, і до кінця століття вона перетворилася на промисловий район.

Подальша кар'єра О. І. Льовшина була пов'язана з високими державними посадами: він очолював сільськогосподарський департамент Міністерства державного майна, був заступником міністра внутрішніх справ та брав участь у підготовці селянської реформи 1861 р. Помер 16/28 вересня 1879 року у своєму маєтку Хомутовка (Курська область).

3. Почесний громадянин Одеси Микола Іванович Ізнар (1796/97-1886).

На окрему увагу заслуговує ще один почесний громадянин Одеси – підприємець, зразковий агроном, винахідник, виноградар, винороб і виноторговець, виходець із Франції Жан (Ніколя) Ізнар, або Микола Іванович Ізнар.

О. В. Полевщикова у праці «Французи в «Обществе сельского хозяйства Южной России»: Джин-Изнар» зазначає, що в більшості архівних документів, зокрема й у власноручних підписах, він згадується під ім'ям Іоанна або Івана Івановича. Проте з 1860-х років його почали називати Миколою або Миколою Івановичем. Зрештою, у траурних повідомленнях і короткому некролозі він поіменований як Микола Францевич Ізнар [13]. У літературних джерелах прізвище зустрічається у варіантах: Ізнар, Існар, Ізнард, Існард. Ми використовуємо повне ім'я – Микола Іванович Ізнар, яке найчастіше вживане в літературі.

М. І. Ізнар прибув до Одеси у 1828 р. У документах він значиться як купець 1-ї гільдії. Ставши одним із найкращих виноторговців у місті, він імпортував якісні вина, лікери, херес,

мадейру, малагу тощо. Орендував магазин на вулиці Дерibasівській, а у 1850 р. став власником заводу шампанських вин [13].

У січні 1832 р. він вступає до ТСПР і стає одним із найактивніших його членів. Рік по тому Товариство призначає його директором дослідного хутора (зразкової ферми), яким він керував майже тридцять років. Для організації ферми було виділено п'ятнадцять десятин землі на території Одеського міського ботанічного саду (кут між вулицею Канатною і проспектом Лесі Українки) з метою проведення сільськогосподарських досліджень, організації показового виноградника, вирощування фруктових і лісових дерев та кущів [14].

Як свідчать звіти М. І. Ізнара, він проводив широкі різнопрофільні дослідження з агротехніки. До кінця 1830 р. він уже висадив у розплідник 12 000 виноградних лоз і розгорнув роботу з хлібними злаками, бобовими, а також деревними рослинами. Активна діяльність Ізнара була схвалена Товариством, і у 1833 р. було прийнято рішення віддати хутір йому в оренду на певних умовах:

1. Будівництво будинку для Товариства [у Міському саду] із землебитної цегли за винайденою ним технологією;
2. Висаджування та вирощування 20 000 виноградних лоз;
3. Створення подвійної алеї лісових дерев;
4. Закладання саду з 600 плодкових дерев тощо.

І. У. Палімпсестов у своїх спогадах писав: «Будинок Товариства планувалося будувати із землебитної цегли за способом п. Ізнара; але цього не відбулося з наступних причин: потрібно було землю або виготовлену з неї цеглу возити здалеку; а у п. Ізнара був заготовлений готовий камінь...» [10, с. 41]. Він також зазначав, що М. І. Ізнар витратив на будівництво майже вдвічі більше за обумовлену суму, проте не домагався повернення зайвих коштів [10, с. 37].

У 1835 р. Ізнар доповідав Товариству, що на дослідному хуторі вже росте 20 000 виноградних лоз та 155 230 дерев різних порід. Особливу увагу він приділяв шовковиці, яка слугувала їжею для шовкопрядів і використовувалася для живоplotів. Також вирощувалися озима пшениця, ячмінь, кукурудза, овес, боби, просо, картопля та баштані культури [16, с. 4–5].

За десять років під керівництвом М. І. Ізнара хутір зробив величезний внесок у розвиток садівництва. У звіті за 1845 р. зазначено, що на хуторі міститься до 60 000 фруктових щеплених дерев та 900 000 лісових саджанців. Того року Ізнар відпустив різним особам понад 33 000 лісових та 27 000 фруктових дерев [9, с. 7]. У 1838 р. землю з плантаціями було передано Ізнару в користування, а у 1861 р. вона остаточно перейшла у його власність.

І. У. Палімпсестов високо оцінював результати цієї роботи, зазначаючи, що ферма Товариства стала розплідником, який витримав усі виклики степового приморського клімату: «Тепер на ній бачать високу чащу з різних лісових порід, прекрасні густі алеї з береста, живоplotи, сад ...» [11, с. 40].

Основна увага М. І. Ізнара була зосереджена на розмноженні винограду та плодкових культур, але вирощував також і величезну кількість лісових рослин для озеленення міста. Після суворої зими 1837–1838 рр. він підтвердив можливість культивування в краї таких порід, як: акація, в'яз, ясен, сикомор (*Platanus occidentalis* L.), «небесне дерево» або айлант (*Ailanthus altissima*), дика маслина або маслинка вузьколиста (*Elaeagnus angustifolia* L.), шовковиця, клен та тополя [3, с. 151–152].

Як авторитетний фахівець, Ізнар постійно консультував землевласників щодо організації розплідників та оглядав приватні плантації. Його агрономічна репутація була відома далеко за межами Одеси. За свої досягнення він був неодноразово нагороджений: срібною вазою (1835), золотою медаллю «За корисне» на Володимирській стрічці (1845), а у 1860 р. отримав звання спадкового почесного громадянина [13].

10 січня 1886 р. Микола Іванович Ізнар помер в Одесі на дев'яностому році життя.

Отже, внесок «практиків-ентузіастів», попри відсутність у них офіційних наукових праць і наукових ступенів, був не менш вагомим за доробок тогочасних вчених-теоретиків. Їхня діяльність дозволила змінити мікроклімат Одеси та зробити її придатною для комфортного життя.

Попри відсутність ступеню вченого-садівника, Г. І. Герман відіграв ключову роль у системному озелененні Одеси та розвитку садівництва в регіоні, присвятивши понад 50 років розбудові міських парків і плантацій, за що зрештою отримав визнання та статус почесного громадянина.

Завдяки видатним організаторським здібностям та впровадженню економічно ефективних методів масової посадки дерев, градоначальник Олексій Льовшин зумів з мінімальними витратами залісити піски Пересипу, чим врятував Одесу від пилових бур та здобув високе державне визнання.

М. І. Изнар протягом майже 30 років очолював «Зразкову ферму» ТСПП, перетворюючи «голі степові ділянки» на квітучі сади. Завдяки його праці Одеса отримала сотні тисяч саджанців для озеленення, а регіон – нові сорти винограду плодкових рослин та агротехнології.

Джерела та література:

1. Галиновский С. О работе первого озеленителя Одессы [Электронный ресурс]. URL: <https://lotsia.com.ua/article/o-rabote-pervogo-ozelenitelya-odessy> (дата звернення: 16.12.2025).
2. Дессмет Я. Письмо в Общество сельского хозяйства Южной России от 22 марта 1834 г. *Листки, издаваемые Общества сельского хозяйства южной России (далі – Листки, издаваемые ОСХЮР)*. 1834. №1 – 12. С. 275-293.
3. Извлечение из отчета г. действительного члена Изнара по опытному хутору за 1838 г. *Листки, издаваемые ОСХЮР*. 1839. № 3. С. 141-154.
4. Кирьяков Г. Описание плантации, разведенной бывшим Одесским Градоначальником, Д. С. С. Лёвшиным, в Пересыпском предместии близ Одессы. *Лесной журнал*. 1839. Ч. 2. Кн. 1 С. 48-56.
5. Лёвшин, Алексей Ираклиевич. *Новый энциклопедический словарь*. Петроград: Брокгауз и Ефрон, 1915. Т. 24. Стлб. 210.
6. Лёвшин, Алексей Ираклиевич. *Русский биографический словарь*. СПб, 1914. Т.: «Лабзина – Ляшенко». [репринт: М.: Аспект-пресс, 1996]. С. 159–160.
7. Мартин А. Г., Осипчук С. О., Чумаченко О. М. Природно-сільськогосподарське районування України: монографія. Київ, 2015. 328 с.
8. Немцы России : энциклопедия : т. 1: А-И / Редкол.: В. Карев (пред. редкол.) и др. М.: «ЭРН», 1999. 832 с.
9. Отчет Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России за 1845 г. *Записки ОСХЮР*. № 1, 1846 г. С. 1-8.
10. Палимпсестов И. У. Мои Воспоминания. М.: Тип. А. Гатцука, 1879. 164 с.
11. Палимпсестов И. У. Отчет о действиях Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России, в продолжение двадцатипяти-летнего его существования. Составлен секретарем общества И. Палимпсестовым. Одесса, 1855. 362 с.
12. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803-1920: Научно-популярное издание. Одесса: Изд-во «ТЭС», 1999. 520 с.
13. Полевщикова Е. В. Французы в «Обществе сельского хозяйства Южной России»: Джин-Изнар. *Юго-Запад. Одессика: Историко-краеведческий научный альманах*. Одесса : Печатный дом, 2011. Вып. 12. С. 38–53.
14. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края: [в 2 ч.]. Ч.2: Хозяйственная статистика Новороссийского края и Бессарабии. Одесса : Тип. Францов и Нитче, 1853. 552, [III] с.
15. Третьяк А. И. Рождение города. Очерки ранней истории Одессы. / Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Одесса : Изд-во “Optimum”, 2012. 192 с.
16. Устройство опытного хутора. Отчет ОСХЮР за 1835 г. *Листки, издаваемые ОСХЮР*. 1836. №1. С. 3-11.

References:

1. Halynovskyi S. O rabote pervoho ozelenytelia Odessy [Elektronni resurs]. URL: <https://lotsia.com.ua/article/o-rabote-pervogo-ozelenitelya-odessy> (Accessed: 16 December 2025).

2. Dessmet Ya. Pismo v Obshchestvo selskoho khoziaistva Yuzhnoi Rossyy ot 22 marta 1834 h. *Lystky, yzdavaemye Obshchestvom selskoho khoziaistva yuzhnoi Rossyy* (as follows – *Lystky, yzdavaemye OSKhIuR*). 1834. №1 – 12. S. 275-293. [in Russian].
3. Yz vlechenye yz otcheta h. deistvytelnoho chlena Yznara po opytnomu khutoru za 1838 h. *Lystky, yzdavaemye OSKhIuR*. 1839. № 3. S. 141-154. [in Russian].
4. Kiryakov G. Opisanie plantacii, razvedennoj byvshim Odesskim Gradonachalnikom, D.S.S. Lyovshynym, v Peresypskom predmestii bliz Odessy. *Lesnoj zhurnal*. 1839. Ch. 2. Kn. 1 S. 48-56. [in Russian].
5. Lyovshin, Aleksej Iraklievich. *Novyj enciklopedicheskij slovar*. Petrograd: Brokgauz i Efron, 1915. T. 24. Stlb. 210. [in Russian].
6. Lyovshin, Aleksej Iraklievich. *Russkij biograficheskij slovar*. SPb, 1914. T.: «Labzina – Lyashenko». [reprint: M.: Aspekt-press, 1996]. S. 159–160. [in Russian].
7. Martin A. G., Osipchuk S. O., Chumachenko O. M. Prirodno-silskogospodarske rajonuvannya Ukrayini: monografiya. Kiyiv, 2015. 328 s. [in Ukrainian].
8. Nemcy Rossii : enciklopediya : t. 1: A-I / Redkol.: V. Karev (pred. redkol.) i dr. M.: «ERN», 1999. 832 s. [in Russian].
9. Otchet Imperatorskogo Obshestva Selskogo Hozyajstva Yuzhnoj Rossii za 1845 g. *Zapiski OSHYuR*. № 1, 1846 g. S. 1-8. [in Russian].
10. Palimpsestov I. U. Moi Vospominaniya. M.: Tip. A. Gatsuka, 1879. 164 c. [in Russian].
11. Palimpsestov I. U. Otchet o dejstviyah Imperatorskogo Obshestva Selskogo Hozyajstva Yuzhnoj Rossii, v prodolzhenie dvadcatipyati-letnego ego sushestvovaniya. Sostavlenn sekretarem obshestva I. Palimpsestovym. Odessa, 1855. 362 s. [in Russian].
12. Plesskaya-Zebold E. G. Odesskie nemcy. 1803-1920: Nauchno-populyarnoe izdanie. Odessa: Izd-vo «TES», 1999. 520 s.
13. Polevshikova E. V. Francuzy v «Obshestve selskogo hozyajstva Yuzhnoj Rossii»: Dzhin-Iznar. *Yugo-Zapad. Odessika: Istoriko-kraevedcheskij nauchnyj almanah*. Odessa : Pechatnyj dom, 2011. Vyp. 12. S. 38–53. [in Russian].
14. Skalkovskij A. A. Opyt statisticheskogo opisaniya Novorossijskogo kraja: [v 2 ch.]. Ch. 2: Hozyajstvennaya statistika Novorossijskogo kraja i Bessarabii. Odessa : Tip. Francov i Nitche, 1853. 552, [III] s. [in Russian].
15. Tretyak A. I. Rozhdenie goroda. Ocherki rannej istorii Odessy. / Izd. 2-e, ispravlennoe i dopolnennoe. Odessa : Izd-vo “Optimum”, 2012. 192 s. [in Russian].
16. Ustroenie opytного hutora. Otchet OSHYuR za 1835 g. *Listki, izdavaemye OSHYuR*. 1836. №1. S. 3-11. [in Russian].